

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ В БОЛГАРСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Тетяна Доценко

Аногация: В статията се анализират фразеологични единици от библейски произход в българския и украинския език в семантичен и структурен аспект. Компаративното изследване на семантиката на библеизмите дава основание да се отделят тези, чието значення съвпада в двата езика и тези, чието значення се различава напълно. Разликите са проследени на няколко нива – семантично, лексикологично, структурно.

Ключови думи: библеизъм, библейски фразеологизъм, фразеологична единица, украински, български език.

Протягом всього свого існування Біблія відігравала і продовжує відігравати велику роль у духовному і культурному розвитку християнських народів, її вплив на різні сфери життєдіяльності настільки великий, що й сьогодні ми знаходимо відображення біблійних сюжетів, мотивів в літературі, живописі, філософії. Біблія стає і одним з найважливіших і найрезультативніших джерел поповнення фразеологічного складу мови, зокрема болгарської і української. Ця найвідоміша в світі книга збагатила мови християнських народів величезною кількістю стійких сполучень, які становлять значний шар фразеологічної системи і активно функціонують як в усній, так і в писемній мові. Ці «готові формулювання життєвої мудрості» (Коваль 2001) акумулюють в собі велику розумову енергію, завдяки чому, набувають сили впливу, а також створюють нові простори для думок, надають більшої переконливості та краси мовленню.

Дослідження біблійної фразеології є одним з перспективних напрямків сучасної лінгвістичної науки. Біблійні фразеологізми широко вивчаються у різних аспектах на матеріалі різних європейських мов, а останнім часом спостерігається підвищений інтерес до їх вивчення в болгарській і українській мовах. Біблеїзмам присвячено наукові розвідки відомих болгарських науковців К. Нічевої, С. Спасової-Михайлової, М. Филипової-Байрової, Кр. Чолакової, П. Філкової, українських – А. П. Коваль, В.В. Коптілова, Л. Г. Скрипник, дослідження яких пов'язані з різними аспектами фразеотворчих процесів, аналізом системно-функціональних характеристик біблійних ідіом, вивченням етимології окремих біблійних виразів, функціонуванням цих одиниць у творах художньої літератури, лінгвістичними питаннями перекладу. Вагомий внесок у вивчення біблійної фразеології болгарської мови зробив В. Витов. У 2002 році вийшла у світ його праця «Бібліята в езика ни. Речник на

фразеологізмите в българския език». Автор досліджує і описує біля 2000 фразеологізмів-біблеїзмів, наводить джерела походження та простежує процеси фразеологізації. Проте, в науковому описі є чимало невирішених питань: не існує однастайності щодо терміну біблеїзм, відсутній чіткий загальновизнаний підхід до їх визначення, походження, класифікації, все ще недостатньо вивчено структуру та функціонування біблійних фразеологізмів.

Переважна більшість біблійних фразеологізмів у болгарській та українській мовах лексично, семантично і структурно є тотожними, але спостерігаються певні відмінності. Компаративне дослідження **семантики** біблеїзмів дає підстави виділити вислови, значення яких повністю співпадає в обох мовах і, які складають більшість від загальної кількості одиниць. Наприклад: *Вавилонско стълпотворение* – *Вавілонське стовпотворіння* (Буття, 11: 1–10) у порівнюваних мовах вживається зі значенням «шум, галас, метушня, безладдя»; *Иерихонска тръба* – *Іерихонська труба* (І.Нав., 6:1–4) – «потужний, оглушливий звук, гучний голос»; *Никой не е пророк в отечество си* – *Немає пророка у вітчизні своїй* (Лк., 4:24) – вислів вживають тоді, коли хочуть сказати, що людину швидше оцінять на чужині, ніж на рідній землі; *Ни на йота* – *Ні на йоту* (Матв., 5:18) – «ні наскільки, ні на найменшу дрібничку, зовсім»; *Обетована земя* – *Обітована земля* (Вих., 3:8) – «багатий край, ширше – місце чиєїсь заповітної мрії»; *Трънен венец* – *Терновий вінок* (Іван, 19:2) – «символ страждання» та ін.

Тут варто зазначити, що є вислови, які функціонують з однаковим значенням і в болгарській, і українській мовах, але мають різний компонентний склад. Наприклад, для характеристики людини, яка не бачить власних вад, а в інших помічає найдрібніші недоліки і помилки в українській мові вживається вираз *У чужому оці заскалку бачити, а в своєму колоди не помічати*, а в болгарській мові з тим же значенням існує вислів *Комара цедя, камили гълтам* (Мат., 23:24).

Стійкі сполучення, які походять з Біблії, існують у всіх мовах християнських народів і можуть бути визначені як інтернаціональні, відповідно і семантика цих виразів здебільшого збігається. Тому, в болгарській та українській мовах майже не зустрічається виразів із зовсім протилежним значенням. Можна говорити про звороти, які вживаються із різним відтінком значення в болгарській і українській мовах. Так, вираз *Манна небесна* в болгарській мові вживається зі значенням – «блага, отримані задарма». Таку семантику виразу подають автори «Фразеологічного словника болгарської мови» К. Нічева, С. Спасова-Михайлова і Кр. Чолакова, а також В. Витов у словнику «Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите в българския език». Семантика виразу *Манна небесна* в

українській мові – «несподівано одержані життєві блага». Функціонування виразу з відповідними значеннями знаходимо і в текстах художньої літератури: «От затоплената почва поникнали хиляди млади фиданки и буен младияк... Но възрастните смърчове не седели мирно, полакомили се и те да грабнат от *манната небесна* и протегнали клони встрани... Аз сварих една драматична сцена: старците-скъперници се къпят в слънце, а в сянката вехнат младите фиданки (Н. Хайтов. Писма от пущинаците); «Того дня, коли я побачив, отой перший поїзд Червоного Хреста, – він вкарбувався мені в пам'ять як світле видіння, як чудо, яке зійшло з неба з *манною небесною*, – того дня я впав не при пам'яті і не зводився півтора місяці: висипний тиф поклав і мене» (Ю. Смолич).

В болгарській і українській мовах зустрічаються й багатозначні вислови. Так, наприклад, болгарський біблійний вираз *Всемирният потоп* вживається зі значеннями – «кінець світу»; іронічно – «паніка, нервозність, нетерплячість», а також має ще одне іронічне значення – «перебільшення чогось лихого, яке має статися або вже сталося». В українській мові вислів *Всесвітній потоп* вживають, коли йдеться про величезну катастрофу, стихійне лихо, а також жартома, коли говорять про велику зливу; болг. *Святая святих* – «щось святе»; «щось найбільш дороге, таємне для когось і недоступне для інших»; «внутрішній світ людини»; «щось глибоко потаємне»; укр. *Святая святих* – «щось таємне, заповітне, недосяжне для непосвячених»; «щось дуже цінне, дороге».

Також варто виділити біблійні фразеологізми, які в одній із зазначених мов вживаються лише з одним значенням, а в іншій мають декілька значень. Так, наприклад, *Ноев ковчег* в болгарській мові – «приміщення, переповнене різними живими істотами», а українське *Ноїв ковчег* – це «надійний притулок від негоди чи злигоднів», «переповнене різними людьми приміщення», а також може вживатися іронічно як «громіздке старомодне судно або екіпаж».

З точки зору **структури** більшість біблійних висловів мають однаковий компонентний склад як в болгарській мові, так і в українській: *Агнец Божий* – *Агнецъ Божий* (Іван, 1:29), *Блуден син* – *Блудний син* (Лк., 15:11–32), *Вълк в овча кожа* – *Вовк в овечій шкурі* (Мт., 7:15), *Глас вопіюци в пустинята* – *Глас вопіющого в пустелі* (Мт., 3:3), *Името им е легион* – *Ім'я їм легіон* (Марк, 5:9), *Книжници и фарисеи* – *Книжники та фарисеї* (Мт., 23:14–15), *Не хвърляйте бисер пред свинете* – *Не кидайте бісеру перед свиньми* (Мт., 7:6), *Нося кръста си* – *Нести свій хрест* (Мт., 27:32), *Няма нищо ново под слънцето* – *Немає нічого нового під сонцем* (Екл., 1:9), *Око за око, зъб за зъб* – *Око за око, зуб за зуб* (Лев., 24:20), *С пот на челото си* – *У поті чола* (Буття, 3:19) та ін. Однак, в болгарській і українській мовах зустрічаються біблеїзми, в яких спостерігаються деякі відмінності, представлені у **додаванні**

нових компонентів до вислову в одній з мов і відсутності в іншій або *скороченні* компонентного складу. Розглянемо вислів *По-лесно е камила да мине през иглени уши*, який є частиною євангельського прислів'я «...и още ви казвам: по-лесно е камила да мине през иглени уши, нежели богат да влезе в царството Божие» (Мт., 19:24). В болгарській мові як фразеологічна одиниця вживається лише частина з біблійного висловлювання: *По-лесно е камила да мине през иглени уши*, тоді як в українській мові функціонує розширений вираз *Легше верблюдові пройти крізь голчане вушко, ніж багатому увійти в Царство небесне*.

Крім семантичних та структурних відмінностей у висловах біблійного походження зустрічаються і **лексичні** відмінності, пояснення яких слід шукати в особливостях мови. Так, деякі з компонентів виразу можуть бути замінені синонімами або іншими словами, близькими за значенням. Слід зазначити, що зустрічаються вирази, які в одній мові мають тільки одну форму, а в іншій – дві або більше. Так, наприклад, в українській мові *Заборонений плід* має одну форму, а в болгарській вживаються два варіанти *Забранен плод* і *Запретен плод*; *Вовк в овечій шкурі* – *Вълк в овча кожа*, *Вълк в агнешка кожа*; *Бідний, як Лазар* – *беден като Лазар*, *сиромаш Лазар*; *Бити себе у груди* – *Бия се* (*удрям се*, *тупам се*, *бъхтя се*) *в (по) гърдите*. Вислів *Блуден син* в болгарській мові існує в одному варіанті, а в українській, крім *Блудний син*, зустрічається ще й *Син Марнотратний*.

Український вираз *Випити чашу до дна*, *випити гірку чашу* (Іс., 51:17) в болгарській мові звучить як *изпивам до капка горчивата чаша*, але вживається також і у формі ідентичній українській *изпивам до дъно горчивата чаша*. Болгарський вислів (*изпивам до капка горчивата чаша*) на відміну від українського дає більш чітку, більш вичерпну характеристику ситуації. Аналіз біблійних висловів дає можливість виявити фрази, які мають по дві форми і в болгарській, і в українській мовах: *Заблудена (загубена, изгубена) овца* – *Заблудла (заблукана) вівця*; *Козел отпущения, Козел на изкуплението* – *Козел відпущення, Козел офірний*; *Тома неверни, Неверник Тома, Неверен Тома* – *Хома Невірний, Хома Невіруючий*.

В українській і болгарській мовах зустрічаються біблійні фразеологізми, які повністю або частково зберегли свою церковнослов'янську форму: в болгарській мові – *Агнец Божий, Во време оно, Жаждуци смятения води, Изчадие адово, Нищи духом, Обетована земя, Притча во язицях, Святая святих*, в українській – *Агнецъ Божий, Всякеє даяніє благо, Іщїте і обряцєте, толците і отверзєтєся вам, Притча во язицех*. Частина таких біблеїзмів мають сучасні варіанти (це відбувається завдяки новоболгарським/новоукраїнським перекладам Біблії) і, в залежності від стилістичних потреб, можуть замінюватися чи вживатися у двох формах: болг.: *Имя им легион* – *Името им е легион*, *Не от мира сего* – *Не*

от тоя свят, От лукаваго – От лукавия, Хлеб насущный – Насъщния хляб; укр.: глас вопіючого в пустелі – Голос волаючого в пустелі, Золотий телець – Золоте теля, Обітована земля – Обіцяна земля.

Незалежно від того, що вислови, які ми досліджуємо, мають одне й те саме джерело походження, Біблію, зустрічаються, хоча й рідко, біблійні фразеологізми, які відсутні в одній з мов. Так, вираз *Хамово семе*, який існує в болгарській мові і досить активно вживається, не присутній в українській мові. Цей вислів походить з біблійної оповіді про Ноя і його синів Сіма, Хама і Яфета. В українській мові функціонує *Хам*, яке набуває негативного значення і закріплюється в мові як стійкий вираз (в болгарській мові відсутнє), який характеризує поведінку людей грубих, невихованих, нахабних, жорстоких. («...Хама, самовдоволеного і розперезаного, обтяженого рабським комплексом до слабших і залежних, позбавленого моральних обов'язків, – не дай Боже, наділити силою, правами і владою пана». Є. Сверстюк). Семантика болгарського вислову *Хамово семе* («нікчемна людина, людина низьких моральних принципів») є тотожною українському, але в болгарській мові *Хамово семе* вживається ще і зі значенням «блудач», «ледар» («Така, заедно с евреите и първите християни («дечата на стария Сем»), циганите, проклетото *Хамово семе*, ще останат завинаги други, не само различни като другост, но и отхвърлени» Снежана Иванова. «Другостта – лица и прототипи»). В болгарській мові можна зустріти і *Като Хамово семе*, що означає – всюди, в різних місцях.

Не вживаються в болгарській мові біблійні вирази (присутні в українській), як *Аредів вік* (Буття, 5:20), *Гог і Магог* (Ієз., 38-39), *Гроби поваплені/Гроби побілені* (Матв., 23:27), *Кимвал брязкаючий* (1 Кор., 13:1).

Отже, як бачимо, Біблія є одним з найбагатших джерел поповнення та збагачення фразеологічного фонду як болгарської, так і української мов. Структурно-семантичний та лексичний аналіз біблеїзмів у болгарській і українській мовах показує, що переважна їх більшість у цих мовах є семантично і структурно тотожними. Це пов'язано як, зі спільним джерелом походження, так і зі спорідненістю мов. Причини структурних, семантичних та лексичних відмінностей, які спостерігаються при дослідженні, слід шукати в особливостях історичного розвитку болгарської і української мов.

Література:

Біблія або книги Святого письма Старого й Нового Заповіту, 1992.

Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход [близько 2 000 термінів / уклад. В. Вѣтов]. Велико Търново, Слово, 2002.

Библия, сиреч книгите на Священото писание на Вѣтхия и Новия Завет. София, 1991.

Гак 1997: Гак, В. Г. Особенности библейских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библеизмами). – В: Вопросы языкознания, 1997, № 5, с. 55-65.

Гвоздарёв 1994: Гвоздарёв, Ю. А. Строки библейской мудрости. – В: Русская речь, 1994, № 3, с. 113-118.

Гочева 2000: Гочева, С. П. Библейские фразеологизмы в русском и болгарском языках. – В: Международный симпозиум «Состояние и перспективы сопоставительных исследований русского и других языков». Белград – Ниш, 30.05–1.06.2000. Доклады. Белград: Славистичко друштво Србије, 2000, с. 35-41.

Коваль 2001: Коваль, А. П. Спочатку було слово. К.: Либідь, 2001.

Ничева 1987: Ничева, К. Българска фразеология. С., 1987.

Мокиенко 1995: Мокиенко, В. М. Фразеологические библеизмы в современном тексте. – В: Библия и возрождение духовной культуры русских и древнеславянских народов. СПб., 1995, с. 143-157.

Филипова-Байрова 1964: Филипова-Байрова, М. Пътят на проникване на някои устойчиви съчетания в български език. – В: Известия на Института за български език, кн. XI, 1964, с. 339-344.

Филкова 1965: Филкова, П. Д. Църковнославянска фразеология в съветската художествена и публицистическа литература. – В: Годишник на Софийския университет, 1965, с. 493-502.

Фразеологичен речник на българския език у 2-х т. [уклад. Ничева К. та ін.]. т. 1, София, 1974; т. 2, София, 1975.

Інформація про автора:

Тетяна Доценко – асистент кафедри слов'янської філології Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка

E-mail: taniastat@ukr.net